

KNIHOVNA A LITERÁRNÍ HISTORIE

Viktor Viktora

Frekventovanou a aktuální záležitostí současnosti je hodnota informace – informace jako faktu i možnosti. Informace se stala kategorií všech vědních disciplín i jejich aplikovaného použití. V těchto souvislostech mají zásadní postavení knihovny. Své poslání bez výjimky plní. A děje se tak za cenu heroického úsilí. Zváží-li se podmínky, za kterých knihovny pracují, i morální (nepřipomínám finanční) pozice, do níž reprezentace společnosti vtlačuje knihovníky, není nadsázkou hovořit o heroickém úsilí. V tom ostatně mají knihovny partnery v nepřívatní medicíně, školství, vědeckých i kulturních institucích. Kategorické uplatnění tržních zásad deformuje principy a hodnoty, jež nelze právě pro jejich duchovní rozměr podříditi apriorní kategorizaci. Ty, kdo ve zmíněných institucích zůstávají, pak pohled tržní vidí jako nepraktické snílky nebo neschopné podivíny. Bezprostředně ničím neohrožují, jejich počet je statisticky bezvýznamný. Sami jsou zvyklí na zdvořilost a vstřícnost, v prvním plánu ekonomického uvažování se bez nich lze obejít. Zdvořilý hlas není slyšet a ani není třeba mu naslouchat. Onomu heroickému úsilí zůstává mravní důstojnost a zaujetí pro smysl práce i věci. Jen toto úsilí udržuje funkci a smysl těch institucí, jež reprezentují národní vědu a kulturu. Spoluutvářejí hodnoty, které obstojí před historií. Zde se nepočítá s dobovou konjunkturou. Platí se za to shovívavým přehlížením.

Vraťme se k jednomu ze základních úkolů knihovny – k systému shromažďování, klasifikace a uchovávání informací. Následující zamyšlení se bude týkat především vědeckých knihoven se specifickým okruhem čtenářů. Na přelomu tisíciletí se ovšem posunuje i smysl a hodnota informací. Svět, v němž se ocitáme ať už v souladu se svou vůlí či proti ní, je světem pluralitním, multikulturním, multimediálním, světem, který se přesunuje od vyjadřování písmem a číslicemi (tedy alfabetskými a numerickými kódy) k vyjadřování obrazovým. Co jiného jsou multimediální počítačové sítě, jejichž komunikační dosahy byť jen ve své modelové podobě čítají možnosti beroucí dech. V tomto světě nabývá radikálně jinou povahu, tedy povahu globální, komunikace. Princip komunikace svou závažností se zřejmě vyrovná dominantnímu postavení informace. Informace bez zprostředkovací možnosti, bez svého „nosiče“ totiž ztrácí svou dynamiku a tenzi a stává se záležitostí archivování.

Je evidentní, že bude položena otázka po povaze dnešního světa. Sebereflexe konce 20. století se neliší od rozpaků, jež byly pocíťovány na konci 19. století. Byl-li přelom století označován za „fin de siècle“, pro dnešní dobu se vžilo označení postmoderní. Za podstatu postmodernismu bývá filozofickým uvažováním považován „radikální antifundacionismus“ (Jiří Fiala), který plynule přesahuje do oblasti relativizace hodnot a poznání. Navíc výraznými tendencemi vědeckého myšlení 20. století k formalizaci a exaktnímu uvažování jsou nutně vyvolávány otázky po smyslu, interpretaci, poznání, vědomí. Zřetel k opomíjené sociální a kulturní antropologii musí nutně hledat další vývojové možnosti. Výrazně se to projevilo v pojetí jazyka, kdy dosavadní přístup jeho logické analýzy dospěl k hranicím svých možností a pozornost se obrací k řeči, textové lingvistice, komunikaci, jednání.

Termín „postmoderní“ ztrácí svým nadužíváním určující rysy. Základ, z něhož vyvěrá koncepce postmodernismu, je dán pluralitou. Někdy bývá postmodernismus aforisticky charakterizován jako sebekritika za modernost (Květoslav Chvatík), za netolerantnost k tradici a diskontinuitní pojetí vývoje. Vzrůstá množství poznatků i hypotéz, podmínek ovlivňujících životní situaci. Tomu odpovídá změň postupů pokoušejících se o orientaci. Rozhodujícím faktorem se tak stává pluralita. Postmodernismus pak konstatuje a reflektuje pluralitu, vzdává se představy homogenity, hierarchie dominantních a podřízených složek. (Tímto způsobem, problém shrnuje Wolfgang Welsch.)

Postmodernismus tedy konstatuje pluralitu a reaguje na ni. Problém plurality však s sebou nese i otázku relativismu. Měla-li by konfrontace pluralitních názorů ústít ve snahu po objektivním poznání, relativismus sám výsledek i smysl poznání zpochybňuje. Konfrontace pluralitních názorů by měla směřovat k jistému stupni poznání. Relativismus uvažovanou problematiku rozšiřuje, ale postrádá zájem o její hierarchizaci a o směřování k nějakému závěru. V dnešní době se tato záležitost promítá do širších souvislostí politických, ekonomických, etických.

Jakou však mají tyto zmínky souvislost s literaturou? Ponechme stranou výčet spisovatelů řazených k postmoderně. Zatím se literární kritikové ani historikové ve svých souhrnech nekryjí. Ostatně se od termínu literární postmoderny začíná ustupovat, aniž byly přesněji vymezeny její rysy. Nejcitelněji se důsledek zmíněného relativismu objevil v oblasti umělecké kritiky, a to výtvarné. Umělecká historie zatím takto zasažena nebyla. Sám akt kritické činnosti, vyslovení kritického soudu, hledání kritérií a jejich objektivizace je základním problémem umělecké kritiky a uplatnění estetického zřetele. Jestliže však je formulován názor, že kritika nemá usilovat o objektivizující soud, má se vzdát vyslovení hodnotícího závěru, protože rozhodující slovo patří trhu a tržnímu uplatnění uměleckého díla, pak tu nejde jen o rezignaci na problematiku, kterou se zatím pokouší řešit estetika od svých počátků

v antice a umělecká kritika pozvolna se konstituující od renesančního uvažování. Jde tu v podstatě o citelné narušení vztahu mezi výsledkem umělecké činnosti a její recepcí. Tržní principy spojované s jediným projevem hodnocení uměleckého díla nejsou s to chápat a vyjádřit mnohovýznamovost tvůrčího postupu ani jeho interpretace. Absolutizace komerce znamená nastolení principu, který neguje specifickou podstatu uměleckého díla i jeho funkci.

Názorová pluralita má nesporně podnětný vliv na uměleckohistorický výklad i na interpretaci uměleckého díla. Obraťme se v úvahách k literární historii. Pro ni mají knihovny zásadní význam. Pozvolna před ní vyvstávají dva problémy. Za prvé jde o sám proces výkladu dějin národní literatury. Dosavadní tradice sledovala literární vývoj jako etnickou a jazykovou záležitost národní literatury. Teprve v posledním půlstoletí se do výkladu dějin české literatury zařadila staroslověnská a latinská literatura vznikající na českém území. Na tomto území však vznikala i tvorba německá. Dosavadní pojetí ji do výkladů dějin české literatury neřadilo ani z komparativního hlediska, i když do literatury národního obrození se zahrnují díla obrozenců, kteří se projevovali bilingvně. Nicméně fakt německy psané literatury na českém území existuje v širším rozmezí (například němečtí básníci na dvoře přemyslovských králů, dosud neprostudovaná produkce německy psané barokní literatury, pražská německá literatura, němečtí autoři z Moravy, německá literatura v pohraničních oblastech, jež v 19. a 20. století směřovala k výraznému regionalismu nebo perifernosti). Právě zřetel k vývojovým tendencím by mohl odhalit nové souvislosti nebo specifika českého literárního vývoje. Jde v podstatě o obnovení komparativního postupu při výkladu dějin literatury. Nešlo by tu samozřejmě o sledování vlivů ani o porovnávání děl s podobnými náměty.

Nový princip komparativního studia by měl mít širší vývojovou základnu – například ve sledování podmínek literárního vývoje a podoby literatury v určitém období. Tento postup lze uplatnit synchronně i diachronně. Diachronní pohled například může konstatovat, že didaktičnost, tendenčnost, výchovnost počátků obrozenecké prózy, zdánlivě diskvalifikující tuto prózu jako umělecky primitivní, podřadnou, podřizující literární obraz jistému praktickému účelu, nebyly charakteristické jen pro počátky české prózy národního obrození, ale že z těchto projevů vyrůstala také próza „velkých“ evropských literatur. Došlo k tomu samozřejmě s náležitým časovým odstupem jednoho století.

Synchronní pohled potvrzuje tutéž skutečnost ve srovnání s nástupem literatur „malých“ národů, které se emancipovaly na počátku 19. století. V tomto případě je literární projev charakterizován také vlasteneckým zaujetím, zájmem o kodifikovaný jazyk, historismem, význačným vztahem k folklóru.

Druhým problémem je zorný úhel pohledu na literární vývoj. Zatím se více či méně vyhrocoval vztah mezi „centrálním“ a „regionálním“. Ono „centrální“ samozřejmě podávalo reprezentující výklad hodnotné literární tvorby. Také materiálová východiska se opírala především o fondy centrálních institucí. Pro české prostředí je charakteristický nevyvážený vztah mezi centrem a regiony. Na rozdíl od situace na Moravě, ale i v Polsku, Rakousku, Německu nevznikalo v Čechách centrum, které by bylo rovnocenné historickému a kulturnímu centru – Praze. Přesto by prvek regionálního měl být brán v potaz.

Takto by mohly být chápány dva podněty pro smysluplné chápání plurality. Lze se zmínit i o podnětu třetím. Souvisí s funkcí a smyslem literárního díla. Při ní se ke slovu dostává další problém dneška. Možné negativní důsledky plurality totiž také souvisí s rozpadem uceleného chápání světa. Poznávací postupy jsou založeny na analýze, postupující specializace vědních oborů, vznik netradičních pomezích disciplín sugerují vědomí nepřehlednosti. Také umělecké dílo začalo výrazně pracovat s detailem, takže mizí představa ucelenosti. Dezinterpretace, zmíněný pocit rozpadu uceleného chápání světa rovněž pociťoval konec 19. století. Příznačná je tu stať Františka Xavera Šaldy Syntetism v novém umění (1892), jež v českých souvislostech reflektovala tuto problematiku a hledala východisko.

Také interpretace literárního díla se musí vyrovnávat s vlivem analytických a dezintegrujících postupů. Vytvořily se v podstatě dva typy protikladně chápaných přístupů k interpretaci literárního díla. Nepříznivě je postihly ideologické vlivy, takže oba přístupy byly chápány jako vylučující se záležitost.

Zhruba lze podstatu obou přístupů charakterizovat takto: První přístup hodnotí literární dílo ve vývojových souvislostech literárních, estetických, kulturních a společenských. Literární dílo se podle něho zapojuje do řady kontextů. O nich podává dílo specifickou informaci, stává se svědkem, který reflektuje dobu, myšlení, ale který tyto záležitosti také hodnotí. Tento přístup vyžaduje široký soubor materiálu, v němž jsou vysvětleny okolnosti vzniku díla, geneze, autorské záměry a vlivy, s nimiž se autor vyrovnává. Druhý přístup chápe literární dílo jako druh sdělení, komunikát, znak. Literární dílo je distancováno od mimoliterárních souvislostí, má svou výlučnou hodnotu. Předmětem analýzy pak je tvar díla, jeho vnitřní struktura, sémantika. Ostatní souvislosti jsou bezpředmětné.

„Marxistická“ literární věda se nevyvarovala absolutizace teorie odrazu, za nějž může být považován první pohled, ve svém dogmatizovaném pojetí tabuizovala zřetel ke strukturální a sémantické analýze a k nalézání dalších komunikačních možností literárního díla. „Nemarxistická“ literární věda zásadně odmítala teorii odrazu s tím, že literární dílo je autonomní hodnotou nepodléhající jiným procesům než specificky literárním.

Je pochopitelné, že čas dospěl k nutným korekcím a syntetizujícím postu-

pům. Z hlediska geneze, původu je literární dílo záležitostí řady kontextových vazeb, záležitostí reagující na dobu svého vzniku. Z hlediska určení je znakem, informací.

I na tomto úzkém prostoru lze uvažovat o syntéze, ale i o humanizačním principu, protože výlučné chápání literárního díla jako něčeho imanentního, odhlížejícího od lidského poznávání v sobě skrývá dehumanizační tendence. Konečně sama literární historie musí chápat a sledovat vývoj a vývojové souvislosti. Teprve prvky této vývojové řady – literární díla – je možno v jistém historickém zařazení vnitřně analyzovat se zřetelem strukturálním, sémantickým atd.

Pluralitu tedy nelze jednoznačně absolutizovat nebo odmítat. Její základní podnětující smysl je evidentní. Mezi se pro ni stává skepse a bezbřehost relativismu, protože ten podvazuje smysl hledání i poznáváním bytí neúplného.

Pro literární historii mají knihovny – a zvláště vědecké – nezastupitelnou funkci, i když pro ně samé to není úloha rozhodující. V této souvislosti lze připomenout také poslání archivů. Jejich fondy mají rovněž nepostradatelný význam, ovšem z literárněhistorického hlediska není nezbytný. To nelze říci o knihovnách. Ať se uvažuje o primárních fondech – tedy o beletristických dílech – nebo o fondech sekundárních – tedy o všem, co souvisí s recepcí a genezí literárního díla, s reakcí na ně, vždy jde o materiál, bez něhož se neobejde žádná složka literární vědy, tedy literární historie, literární kritika ani literární teorie. Netýká se to jen knižních publikací. Rovnocenný smysl mají i časopisy a denní tisk. Neocenitelnou hodnotu představuje veškerá činnost, jejímž výsledkem jsou personální, tematické a regionální bibliografie i rešerše. Tyto materiály vytvářejí pevnou základnu literárněvědnému bádání. I v něm se objeví rádobý duchaplný uvažování, jež bez znalosti materiálu ústí v pouhou efektní konstrukci. Knihovny tak poskytují nepřímou podporu pro materiálově podložené literárněvědné historické studium.

Tato skutečnost je doprovázena dvěma paradoxy. Jednoznačným narušením funkce vědeckých knihoven byla změna předpisů pro distribuci povinných výtisků. Důsledkem nebude jen destrukce úplnosti knižního fondu. Výrazně se prohloubí distance mezi centry, tedy Prahou, Brnem a Olomoucí, a regiony. Překlenutí centrálního a regionálního se posunuje do nedohledna. Tentýž důsledek se promítne i do vědeckého studia, protože bádání v regionu nebude mít rovnocenné podmínky jako v centru. Národní vědu bude reprezentovat jen centrum bez povědomí o celku, který je tvořen i regiony.

Druhým paradoxem je dilema mezi automatizací knihovního provozu, počítačovou sítí, již knihovny vstupují do světového kontextu, a mezi přístupností a stavem skladových prostorů. Na jedné straně je tak význam informací zhodnocen komunikací, na druhé straně je znehodnocován časovou prodlevou

nebo nedostupností. Zvlášť typické je to pro fond z hlediska dobovosti odlehlý, ale z hlediska unikátnosti publikací nenahraditelný. Jde o publikace z 19. století a počátku 20. století, které jako méně žádané bývají deponovány mimo hlavní sklady. Nebudeme-li uvažovat o podmínkách prostředí, v němž jsou fondy umístěny, a o ztrátách, které při hromadné manipulaci hrozí, nejsou bezprostředně dostupné. To je výrazně retardační posun ve srovnání s rychlým navazováním informační komunikace. Stranou při tom zůstává fakt, že možnosti meziknihovní výpůjční výměny jsou již vzhledem ke stáří požadovaných publikací omezo­vány.

Tristnější situace je ve stavu starých tisků, tedy publikací jednoznačně nenahraditelných. Kolik je jich evidováno? Jak to vypadá se ztrátami v této oblasti? Lze důvodně předpokládat, že posunul-li organizovaný zločin pozornost na archiválie, budou bezprostředně následovat knihy. Problém starých tisků není nepodstatný. Třebas jen v tom, že Knihopis českých a slovenských tisků... i Rukověť humanistického básnictví... zaznamenávají signatury zpracovaných tisků, ovšem to je jen část fondu starých tisků vůbec. Přihlédneme-li k tomu, že latinsky psaná díla vzniklá na českém území v období humanismu a baroka a německy psaná barokní literatura jsou zatím prostudovány jen sondážně a že dvě zásadní období starší české literatury nelze v literárněhistorickém pohledu postihnout, lze si vytvořit představu o dluzích knihoven i literární historie. Za tento stav nejsou odpovědny knihovny – pro složitou katalogizaci starých tisků není dostatek sil odborně připravených ani sil, jež by se mohly na tento úkol alespoň mechanicky soustředit. Ostatně totožná situace je v literární historii, kde je zásadní překážkou mizivý počet badatelů zabývajících se starší literaturou a orientujících se v latinském textu.

Tento dílčí úsek problémů má své půlstoleté kořeny. Jedinou možností ke změně je postupnost, pozvolnost a důslednost i počítání s úsilím několika generací. Ovšem poměry, jež byly v jistém aforismu naznačeny v úvodu i v paradoxech uzavírajících tyto úvahy, jsou základní překážkou i pro víru v trpělivost a generační soustředění. Zmítají-li se ve vzájemných rozporech možnost a vůle v poznání problémů a jejich řešení, klesá naděje na to, že příští generace budou moci vše uzavřít. V souvislostech s informačním i komunikačním vývojem to ovšem nedává perspektivu nadějeplnému pohledu.